


Marek Niezabitowski

 <https://orcid.org/0000-0002-7730-2483>
Politechnika Śląska
Wydział Organizacji i Zarządzania
Katedra Stosowanych Nauk Społecznych
marek.niezabitowski@polsl.pl

ŁUDZIE STARSZY A PRZESTRZEŃ MIEJSKA – WYBRANE PROBLEMY, PRIORYTETY I WYZWANIA PRZYSZŁOŚCI

Abstrakt: Artykuł przedstawia wybrane aspekty dostosowania miast do potrzeb ludzi starszych. Zaprezentowane perspektywy spojrzenia na omawianą kwestię to m.in. międzynarodowe dokumenty polityki społecznej akcentujące prawa seniorów i kilka koncepcji socjologicznych skoncentrowanych na szansach i zagrożeniach związanych z funkcjonowaniem osób starszych w przestrzeni miasta. Nawiązano także do polityki senioralnej w Polsce oraz idei *smart city 3.0*, która w założeniu koresponduje z prawami seniorów do wpływania na decyzje dotyczące jakości ich życia w środowisku miejskim.

Słowa kluczowe: miasto dla wszystkich grup wieku, polityka senioralna, *smart city 3.0*, starzenie się populacji miast.

ELDERLY PEOPLE IN AN URBAN SPACE: SELECTED ISSUES, PRIORITIES AND FUTURE CHALLENGES

Abstract: The article presents selected aspects of the adaptation of cities to the needs of older people. The presented perspectives on this issue include: international social policy documents emphasizing the rights of older people and several sociological concepts focused on the opportunities and threats related to the functioning of the elderly in city space. Reference is also made to the ageing policy in Poland and the idea of smart city 3.0, which in principle corresponds to the rights of the elderly to influence decisions regarding their quality of life in the urban environment.

Keywords: the city for all age groups, ageing policy, smart city 3.0, ageing of the urban population.

1. WPROWADZENIE

Z badań demografów wynika, że demograficzne starzenie się jest procesem, który co najmniej od 2000 r. przejawia się w Polsce dość wyraźnie (Stańczak, Szałtys, 2016) i – co szczególnie ważne – dotyczy nie tylko całego kraju czy poszczególnych jego regionów, ale także miast (Janiszewska, 2019). Oznacza to, że wzrasta udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców wielu miast naszego kraju. Demograficznemu starzeniu podlegają nie tylko same miasta, ale także dzielnice i osiedla, mimo to struktura przestrzenna miast może wykazywać zróżnicowanie pod względem odsetka osób w wieku 60 lat i więcej – niektóre dzielnice są raczej młode demograficznie, inne zaś zdecydowanie starsze.

Istotną kwestią społeczną związaną z funkcjonowaniem seniorów we współczesnych miastach jest dostosowanie miejskiej przestrzeni do potrzeb, możliwości i ograniczeń ludzi w podeszłym wieku. Jednym

z kluczowych zagadnień jest zatem rozpoznanie tych potrzeb, a także ich świadomość u osób, które miasta planują, projektują, modernizują, oddają do użytku publicznego i nimi zarządzają. Ważne dokumenty polityki społecznej od kilku dekad katalogują wybrane potrzeby przedstawicieli tej grupy wiekowej i podkreślają ich znaczenie dla jakości życia osób starszych. Niektóre są bezpośrednio odnoszone do środowiska zamieszkania, a więc pośrednio do miasta.

Jedną z takich potrzeb jest niezależność, zaakcentowana w *Zasadach działania ONZ na rzecz osób starszych* (ONZ, 1991) przyjętych Rezolucją nr 46/91 Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dn. 16 grudnia 1991 r. i rekomendowanych państwom członkowskim pod hasłem „By dodać życia do lat, które dodano do życia”. W ramach tej niezależności zwrócono uwagę m.in. na prawo osób starszych do:

- życia w bezpiecznym środowisku zamieszkania, przystosowanym do ich preferencji oraz ograniczeń sprawności;
- pozostawania we własnym mieszkaniu lub domu tak długo, jak zechcą (Woźniak, 1997).

Innym ważnym dokumentem polityki społecznej, podkreślającym znaczenie środowiska zamieszkania dla jakości życia seniorów, przyjętym w Madrycie w 2002 r. przez Drugie Światowe Zgromadzenie na Temat Starzenia Się Społeczeństw, jest *Polityczna deklaracja i międzynarodowy plan działania w kwestii starzenia się społeczeństw* (ONZ, 2002), w którym mieszkanie i środowisko życia są jednym z kluczowych obszarów tematycznych (Szatur-Jaworska, 2012).

Wskazane prawa osób starszych związane z jakością ich środowiska zamieszkania zostały uwzględnione przez niektóre programy unijne i rozwiązania (priorytety) polityki społecznej, realizowane w kilku krajach europejskich. Warto wspomnieć m.in. strategię brytyjskiego rządu „Lifetime homes, lifetime neighbourhoods” (pol. ‘dom na całe życie, osiedle/sąsiedztwo na całe życie’), której nadrzędnym celem było promowanie niezależnego życia i samodzielnego funkcjonowania seniorów w ich środowisku zamieszkania, czy też francuski projekt „Vivre chez soi” (pol. ‘mieszkać jak najdłużej w swoim domu’), ukierunkowany na poszerzenie zastosowań inteligentnych urządzeń wspierających bezpieczne i samodzielne życie osób starszych (Stula, 2012). Ponadto Europejska Sieć Obserwacyjna Rozwoju Terytorialnego i Spójności Terytorialnej ESPON (European Observation Network for Territorial Development and Cohesion) realizuje projekt „Adapting European cities to population ageing: Policy challenges and best practices” (pol. ‘dostosowywanie europejskich miast do demograficznego starzenia się – wyzwania polityczne i najlepsze praktyki’), który jest zorientowany na: poznanie jakości życia osób starszych mieszkających w miastach, pochodzących z różnych grup społecznych, przeciwdziałanie izolacji społecznej seniorów, włączanie tych osób w procesy podejmowania decyzji w kwestiach, które ich dotyczą, oraz wsparcie w zakresie dzielenia się wiedzą o dobrych praktykach dotyczących działań na rzecz starszych mieszkańców miast (ESPON, 2022).

O tym, jak ważne jest środowisko zamieszkania dla wiedzy o jakości życia ludzi starszych w Polsce, niech świadczy fakt, że uwzględniono tę problematykę w kilku dużych ogólnopolskich badaniach prowadzonych pod egidą Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego (PTG). Są to badania realizowane:

- w latach 1967–1968 pod kierunkiem prof. Jerzego Piotrowskiego (Piotrowski, 1973);
- w latach 1999–2001 pod kierunkiem prof. Brunona Synaka (Synak, 2003);
- w latach 2007–2011 projekt PolSenior 1 pod kierunkiem prof. Piotra Błędowskiego (Mossakowska, Więcek, Błędowski, 2012);

- w latach 2018–2020 projekt PolSenior 2 pod kierunkiem prof. Tomasza Zdrojewskiego (Błędowski i in., 2021). Wszystkie dotyczyły osób starszych zamieszkałych zarówno w mniejszych, jak i dużych miastach oraz na wsiach. W ramach wspomnianych ogólnopolskich badań PolSenior 1 specjalny podprojekt, poświęcony właśnie środowisku zamieszkania seniorów, był realizowany przez interdyscyplinarny zespół badawczy za pomocą badań surveyowych przeprowadzonych na ogólnopolskiej próbie oraz w regionie górnośląskim w wybranych osiedlach mieszkaniowych¹. Analizę niektórych zagadnień dotyczących sytuacji mieszkaniowej osób starszych, które ujęto w projekcie PolSenior 1, podjęto też w ramach projektu PolSenior 2 (Szweda-Lewandowska, 2021).

W dalszej części tekstu autor posłuży się materiałem z podprojektu badań PolSenior 1, jak również z projektu polsko-niemieckiego, realizowanego na katowickich osiedlach². W przypadku badania PolSenior 1 zebrany materiał empiryczny w podprojekcie regionalnym obejmuje 166 wywiadów kwestionariuszowych i 32 wywiady pogłębione ze starszymi mieszkańcami (wiek 60 lat i więcej) trzech osiedli na Górnym Śląsku: osiedla Superjednostka w Katowicach, byłego patronackiego osiedla PKP w dzielnicy Zatorze w Gliwicach oraz popegerowskiego osiedla w Poniszowicach w powiecie gliwickim. Jeśli chodzi o projekt polsko-niemiecki, to przeprowadzono 585 wywiadów kwestionariuszowych i 80 wywiadów pogłębionych z mieszkańcami (także w wieku 60 lat i więcej) trzech osiedli w Katowicach: osiedla Tysiąclecia, osiedla Paderewskiego i osiedla Zgrzebnioka. Materiał ten będzie miał wyłącznie charakter ilustracyjny, ponieważ celem artykułu jest zwrócenie uwagi na kilka problemów dotyczących ludzi starszych w kontekście przestrzeni miasta, nie zaś pogłębione analizy szczegółowych problemów.

2. LUDZIE STARSZY W PRZESTRZENI MIASTA – PERSPEKTYWA WYBRANYCH KONCEPCJI, BADAŃ I TEZ

Jednym z możliwych wariantów rozmieszczenia ludzi starszych w obrębie miasta jest ich przestrzenna koncentracja, np. w określonych dzielnicach, kwartałach miejskich, czy też osiedlach mieszkaniowych. Zjawisko to może mieć różne konsekwencje społeczne. Prawdopodobne są tutaj na przykład dwa skrajne scenariusze:

- pozytywny – eksplozja aktywności społecznej seniorów według teorii subkultury starości Arnolda Rose’a;
- negatywny – kumulacja problemów starości, zwłaszcza gdy koncentracja przestrzenna seniorów dotyczy zdegradowanych obszarów miast (Błędowski, 2003; Frąckiewicz, 1972; zob. też: Niezabitowski, 2018).

Wariant pierwszy jest nad wyraz optymistyczny, bowiem nadmiernie akcentuje przestrzenne usytuowanie życia codziennego ludzi starszych, zakładając, że te okoliczności są podłożem tworzenia form życia społecznego przez przedstawicieli tej kategorii społecznej. Rose, który zaprezentował swój pogląd w omawianej kwestii, przyjął, iż bliskość zamieszkiwania seniorów i przynależność do tej samej grupy wiekowej pozwoli im stworzyć społeczności i efektywne grupy o odrębnej kulturze, stylu życia, wartościach, normach itd. (Rose, 1965; zob. też: Niezabitowski, 2007). By tak się stało, muszą jednak zajść trudno przewidywalne procesy grupotwórcze. W praktyce dopiero obserwacja aktywności społecznej seniorów w pewnych częściach miast może odpowiedzieć na pytania, czy ożywienie aktywności w danym miejscu rzeczywiście zaszło i w jakim stopniu sprzyjało temu środowisko fizyczne, a w jakim społeczne i kulturowe cechy samych seniorów jako mieszkańców i członków powstających grup. Rose w swojej koncepcji akcentuje także własną siłę sprawczą seniorów, którzy takie lokalne grupy rówieśnicze tworzą sami dla siebie, bez pomocy pracowników socjalnych czy innych osób młodych.

Na możliwe negatywne konsekwencje przestrzennej koncentracji ludzi starych w miastach zwróciła uwagę Lucyna Frąckiewicz w swoich badaniach dotyczących miast na Górnym Śląsku. Jedną z prawidłowości stwierdzonych przez badaczkę została sformułowana następująco: „Im niższy [...] standard wyposażenia mieszkań, tym wyższy udział ludności starej. Te prawidłowości są widoczne w obrębie regionu, miast, a także dzielnic miast” (Frąckiewicz, 1972, s. 168). Z badań autorki wynikało, że stare dzielnice, np. Katowic, cechowała kumulacja różnych problemów, których skutków musieli doświadczać ludzie w podeszłym wieku mieszkający w starych zasobach mieszkaniowych. Według Frąckiewicz (1972) problemy stanowiły przede wszystkim:

- niska, a nawet substandardowa jakość mieszkań i budynków;
- przeludnienie tych zasobów mieszkaniowych;
- zły stan zdrowia i sprawności mieszkańców w podeszłym wieku, przez wiele lat ciężko pracujących w przemyśle;
- niewystarczający stan opieki lekarskiej i pielęgniarstwa.

Mimo stwierdzonych niekorzystnych warunków zamieszkiwania badani ludzie starsi podkreślali swoje przywiązanie do miejsca zamieszkania oraz – co bardzo ważne – do dzielnicy miasta, która niejako definiowała po wielu latach życia społeczną tożsamość związanych z nią seniorów. Przywołane studia potwierdziły zatem skłonność ludzi starszych do pozostawania w oswojonym środowisku zamieszkania do końca życia, nawet mimo doświadczanych niedogodności czy barier (Niezabitowska i in., 2013; Niezabitowski, 2011, 2014, 2018; zob. też: Klimczak, Nowalska-Kapuścik, 2021).

Od tej tendencji są notowane pewne wyjątki. Niektórzy seniorzy, zwłaszcza ci zasobni ekonomicznie, mogą emigrować do innych miast lub nawet krajów, poszukując przyjemnego, spokojnego życia w atrakcyjnych turystycznie miejscach (Buczak, 2020; Pytel, 2014).

Na przejawy kumulacji w przestrzeni problemów związanych ze starością zwracali uwagę także inni badacze. Na przykład w analizach sytuacji mieszkaniowej polskich seniorów, przeprowadzonych przez Błędowskiego w ramach ogólnopolskich badań PTG z lat 1999–2001 (Synak, 2003), nagromadzenie trudności dotyczących późnego etapu życia, które znajdowały odzwierciedlenie w wyposażeniu mieszkań, wyraźnie zaznaczyło się wśród osób starszych zamieszkujących samotnie w mieszkaniach własnościowych (Błędowski, 2003). Problemy te wynikały z nieremontowania mieszkań i niemodernizowania ich wyposażenia na skutek obniżonej witalności seniorów. Dodatkowo niezamieszkiwanie z własnymi dziećmi lub blisko nich, jak interpretował to autor badań, nie motywowało do dostosowywania tego wyposażenia do najnowszych standardów użytkowych, o których spełnienie ludzie młodzi lub w wieku średnim zwykle zabiegają. Warto też wspomnieć, że z kolei kanadyjscy badacze, przewidując kumulację problemów związanych z podeszłym wiekiem mieszkańców starych przedmieść Quebecu – głównie emerytów, rozwinęli interdyscyplinarne studia nad tym zagadnieniem i nad perspektywami wsparcia seniorów rozwiązaniami (m.in. w zakresie usług) pozwalającymi, mimo trudności, w miarę niezależnie żyć w znanym od lat środowisku (Després, Lord, 2005).

Inne możliwe niekorzystne skutki koncentracji oraz zróżnicowania kulturowego i społecznego grup seniorów, zamieszkałych na danych obszarach miast, mogą wynikać z tezy przyjętej przez Marka Granovettera (1973) o sile słabych więzi i zarazem słabości zbyt silnych więzi. Teza jest podsumowaniem badań autora, z których wynika, że w grupach czy społecznościach o silnych więziach, ograniczonych do tego grona, pojawia się swego rodzaju izolacja od więzi z innymi grupami, co skutkuje nie tylko brakiem głębszych interakcji, ale także brakiem dostępu do cennych informacji o sposobach rozwiązywania problemów oraz brakiem innych rodzajów i form wsparcia. W przypadku seniorów ten swoisty syndrom może mieć co najmniej dwojakie konsekwencje: izolacja od ludzi młodych i izolacja od rówieśników reprezentujących inne środowiska społeczne, zamieszkałych w innych dzielnicach. Gdy w grę wchodzi izolacja od grup seniorów z innych społeczności lokalnych w ramach miasta, może ona skutkować brakiem zrozumienia trudnej sytuacji innych grup skupiających osoby starsze, a przede wszystkim uniemożliwiać współpracę, dzięki której można by aktywować zasoby różnych grup i jednostek w celu efektywnego rozwiązywania istniejących problemów. Podobnie, gdy

słaby lub rzadki jest kontakt seniorów z ludźmi młodymi, może to skutkować zbyt ograniczonym dostępem lub brakiem dostępu do niezbędnej pomocy w życiu codziennym.

3. PRAWA I POTRZEBY SENIORÓW W KONTEKŚCIE SMART CITY 3.0

Niezależnie od rozmieszczenia osób starszych w przestrzeni miasta ich kapitał społeczny, rozumiany głównie jako wzajemne powiązania między jednostkami i grupami społecznymi, jest jednym z fundamentów możliwości oddziaływania seniorów na jakość środowiska życia codziennego w mieście. Warto przy tym dodać, że w przywołanych wcześniej *Zasadach działania ONZ na rzecz osób starszych*, w priorytecie dotyczącym współuczestnictwa i integracji społecznej seniorów, zaakcentowano ich prawo do aktywnego współtworzenia i realizowania elementów polityki społecznej, które wpływają na jakość życia (Woźniak, 1997). Zdolność oddziaływania na szeroko rozumiane środowisko, w którym toczy się życie osób starszych, według tego katalogu obejmuje także wpływ na rozwój usług i świadczeń na rzecz społeczności zgodnie z potrzebami seniorów. Kropką nad i, w nawiązaniu do koncepcji subkultury starości autorstwa Rose'a, jest prawo do tworzenia organizacji skupiających emerytów i osób w wieku emerytalnym. Za ich pośrednictwem właśnie można się spodziewać wpływu na kształtowanie środowiska życia w mieście, również z uwzględnieniem potrzeb, potencjału i ograniczeń osób starszych.

Ucieleśnieniem możliwości kształtowania miasta na podstawie własnych potrzeb wydaje się być idea *smart city 3.0*, która zakłada udział mieszkańców w podejmowaniu decyzji dotyczących elementów środowiska miejskiego oddziałujących na jakość ich życia (Cohen, 2015; Hollands, 2008; Kaźmierczak, 2019; Kuzior, Sobotka, 2019). Partycypacji osób starszych miała sprzyjać polityka senioralna, która jest prowadzona w Polsce od 2013 r.

Inspiracją dla wprowadzenia tej polityki był Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (rok 2012), w którym jako priorytet sformułowano: „sprzyjanie kulturze aktywności osób starszych w oparciu o zasadę **społeczeństwa dla wszystkich grup wieku** [podkr. M.N.]” (Kijak, Szarota, 2013; Szatur-Jaworska, 2012). W myśl art. 4 ust. 2 *Ustawy z dn. 11 września 2015 r. o osobach starszych* polityka senioralna to: „[...] ogół działań organów administracji publicznej oraz innych **organizacji i instytucji** [podkr. M.N.], które realizują zadania i inicjatywy kształtujące warunki godnego i zdrowego starzenia się” (*Ustawa*, 2015). Zgodnie z tym dokumentem rady seniorów mogą być zakładane przez gminy, choć nie są one do tego zobowiązane.

Rady te pełnią trzy zasadnicze funkcje, które mogą przejawiać się w następujących działaniach:

- doradcza – doradzanie w kwestiach związanych z problemami seniorów;
- inicjatywna – przedstawianie prezydentowi i radzie miasta pomysłów dotyczących potrzebnych działań;
- konsultacyjna – opiniowanie organizowanych lub planowanych działań dla seniorów.

Podstawą prawną dla takiego rozumienia wymienionych funkcji jest z kolei art. 5 p. 1. ust. 3 *Ustawy z dn. 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*. Szczegółowy ustrój według tej ustawy określają statuty nadawane przez radę gminy, a w przypadku miasta – przez radę miasta (*Ustawa*, 1990). Rady seniorów działają w sieci różnych sformalizowanych powiązań społecznych w gminach. Gdyby to przedstawić na przykładzie Katowic, głównymi ogniwami łączącymi radę seniorów z otoczeniem społecznym i instytucjonalnym w mieście są:

- prezydent miasta – miasto Katowice ma specjalnego pełnomocnika pośredniczącego między radą seniorów a prezydentem miasta;
- rada miasta – przed nią rada seniorów prezentuje sprawozdanie z całorocznej działalności;
- organizacje pozarządowe – wspólne działania, np. w ramach projektów.

Jeśli chodzi o niezbędne zmiany i udogodnienia dla osób starszych w przestrzeni miejskiej, Rada Seniorów Miasta Katowice zgłaszała postulaty dotyczące (por. Niezabitowski, 2020):

- likwidacji barier architektonicznych – chodzi np. o wąskie i strome schody w instytucjach kultury;
- jakości przestrzeni publicznej – zapotrzebowanie na „przysiadki” dla seniorów w mieście, by mieli się o co oprzeć, gdy są zmęczeni;
- transportu – zwiększenie czcionki na rozkładach jazdy;
- likwidacji zbyt wysokich krawężników;
- zapotrzebowania na ruchome schody na dworcu kolejowym;
- przedłużenia linii autobusowych, aby każdy senior mógł dotrzeć bezpośrednio tam, gdzie mieszka;
- zapewnienia specjalnych peronów i krawężników na tyle wysokich, żeby ułatwiały osobom starszym wejście do tramwajów bez pokonywania zbyt dużych różnic wysokości.

Pełniąc rolę konsultacyjną, Rada Seniorów Miasta Katowice zgłaszała swoje stanowisko m.in. w takich kwestiach, jak:

- niedostatki infrastruktury na osiedlach – zbyt rzadkie rozmieszczenie ławek i koszy na śmieci;
- niedostatki bezpieczeństwa seniorów w przestrzeni osiedla;
- utworzenie sportowego Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy Akademickim Związku Sportowym Uniwersytetu Śląskiego³.

Jeśli chodzi o społeczne zróżnicowanie przestrzeni miasta, istotnym problemem jest możliwość docierania

z ofertą, informacją i wsparciem do seniorów „wyłączonych”, zapomnianych, także i tych z zaniedbanych dzielnic i zdegradowanych obszarów miasta, oraz do wszystkich, którzy mogą podlegać wykluczeniu cyfrowemu, ponieważ są odcięci od Internetu. Dlatego postuluje się, by informacje dla seniorów były przekazywane także tradycyjnymi sposobami – w gazetach, w telewizji, na słupach ogłoszeniowych itd. Równocześnie wśród postulatów rad seniorów ważne miejsce zajmuje, ze względu na wspomniany problem, organizowanie zajęć informatycznych: obsługa komputera, Skype’a i kilku innych współczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Warto dodać, co jest oczywistością, że istnieje nie tylko zróżnicowanie dzielnic w obrębie miast, ale także miast w obrębie regionów, a to przekłada się na różne potrzeby w tychże miastach, które są artykułowane przez powstające tam rady seniorów. Inne są zatem, mimo pewnych podobieństw, postulaty rad np. w Katowicach, a inne w sąsiednich Mysłowicach, Sosnowcu czy Tychach itd. Najczęściej odnoszą się do zapewnienia bezpłatnego dostępu do wybranych świadczeń i placówek służby zdrowia (np. specjalnego oddziału geriatrycznego), do badań diagnostycznych (wczesne wykrywanie choroby Alzheimera), również tych, które nie są oferowane dla osób powyżej pewnego wieku (bezpłatne badania mammograficzne dla kobiet także po 69. roku życia). Należy więc stwierdzić, że w trosce o bezpieczne środowisko życia w swoich miastach powołane rady seniorów podejmują starania w obronie praw i jakości życia starszych mieszkańców, kładąc szczególny nacisk na trzy ważne obszary tematyczne, wskazane w *Międzynarodowym planie działania w kwestii starzenia się społeczeństw* (Szatur-Jaworska, 2012):

- powszechny i równy dostęp do usług zdrowotnych;
- promocja zdrowia i dobrostanu w ciągu całego życia;
- dostęp do wiedzy, edukacji i kształcenia (co znajduje odzwierciedlenie np. w staraniach o zajęcia informatyczne dla seniorów).

Kolejne lata działalności rad seniorów w różnych miastach zapewne pokażą, w jakim stopniu, zgodnie z ideą *smart city 3.0*, wpłynęło to na możliwość oddziaływania starszych mieszkańców na jakość ich życia w miastach. Status rad jest zróżnicowany ze względu na gminę, a ponadto mimo zachęty zawartej w ustawie nie we wszystkich gminach taką radę utworzono. Według badania poświęconego tej tematyce w Polsce, na podstawie danych wojewódzkich dzienników urzędowych (stan z dn. 30.04.2019 r.), były 372 rady (Lewicka-Kalka, 2022). Choć przywołany wcześniej przykład dotyczy Rady Seniorów Miasta Katowice na Górnym Śląsku, podobne zespoły działają – jak pokazują przytoczone dane – w różnych regionach Polski. W kręgach związanych z działalnością na rzecz osób starszych pojawiają się spostrzeżenia, że skuteczność i adekwatność podejmowanych przez te organy starań do istniejących w danej gminie potrzeb jest nieewaluowana lub trudna

do ewaluowania. Dlatego też systematyczne badania dotyczące działalności rad seniorów w różnych regionach lub jednostkach samorządu terytorialnego mogłyby tę złożoną problematykę lepiej naświetlić.

4. GETTOIZACJA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ ZE WZGLĘDU NA WIEK VS. MIASTO DLA WSZYSTKICH GRUP WIEKU

Ryzyko gettoizacji przestrzeni miejskiej ze względu na podeszły wiek mieszkańców, czyli powstawanie tzw. gett starości, jest zjawiskiem, które musi być brane pod uwagę przez zarządzających miastami i osiedlami, gdy planują rozwój tych obszarów i ich infrastruktury. Określone miejsca w mieście mogą stać się tego typu „gettami”, gdy z różnych przyczyn na ich terenie następuje znaczny wzrost udziału mieszkańców w starszym wieku powodujący, że stanowią oni większość oraz duże obciążenie dla siebie i innych, jeśli doświadczają izolacji. Do takiej sytuacji może dojść m.in. wtedy, gdy jakieś miejsce, dzielnica lub osiedle jest opuszczane przez ludzi młodych, ponieważ standard środowiska mieszkaniowego nie spełnia ich oczekiwań, a w konsekwencji – w takiej części miasta pozostają głównie ludzie starzy, z wiekiem coraz mniej sprawni. Malejąca sprawność seniorów zwiększa ich zapotrzebowanie na pomoc i wsparcie, o które coraz trudniej, skoro liczba młodych w ich miejscu zamieszkania zmniejsza się. Co więcej, starzy ludzie nie mają już zasobów, by dbać czy zabiegać o wyposażenie mieszkań i osiedla, ponieważ sami potrzebują, by o nich zadbać. Reasumując, miejsca o nadmiernej koncentracji seniorów są zagrożone postępującą degradacją estetyczną, techniczną i zużyciem „moralnym” oraz pewnym stopniem izolacji społecznej, zwłaszcza że takie środowiska zamieszkania przestają być atrakcyjne dla młodzieży poszukującej dobrego miejsca do życia.

Najprościej rzecz ujmując, dwie główne strategie przeciwdziałania wspomnianej gettoizacji ze względu na starość to: podnoszenie atrakcyjności osiedli, by przyciągały ludzi młodych oraz ogólnie przedstawicieli różnych grup wiekowych, i równoczesne zabiegi przystosowujące mieszkania, budynki i otoczenie osiedli do potrzeb i ograniczeń ludzi starszych. Idea projektowania uniwersalnego – *universal design* (Preiser, Smith, 2011; Vavik, 2009) odnosi się właśnie do wymogów dostosowania przestrzeni i jej wyposażenia do potrzeb różnych grup użytkowników/mieszkańców. Osiedle uniwersalne, czyli dla każdego, prawdopodobnie z czasem „zadomowi się” w świadomości mieszkańców miast, niewykluczone, że już teraz jest instynktownym, nieuświadomionym konstruktem mentalnym. Niektórzy mieszkańcy osiedli katowickich, studiowanych w ramach podprojektu badań

PolSenior 1 i badań polsko-niemieckich, z rozmysłem podkreślali istotność dostosowania osiedla do potrzeb zarówno ludzi młodych, jak i starszych. Najważniejsze jest, że rozpoznanie tego znaczenia można zanotować w obu grupach wiekowych.

Oto niektóre wypowiedzi respondentów⁴ w badaniach polsko-niemieckich, realizowanych w Katowicach, świadczące o tej świadomości:

W zasadzie można powiedzieć, że jest to osiedle uniwersalne. Dla emerytów są windy, więc łatwo jest przemieszczać się między piętrami, dla dzieci są place zabaw. To osiedle dla każdego (mężczyzna, 64 lata, os. Paderewskiego, Katowice).

Moim zdaniem każdy znajdzie tutaj coś dla siebie. Starsi mają wszędzie blisko i zielen, dzieci mają się gdzie bawić, a i młodzież znajdzie coś dla siebie. Tutaj jest biblioteka więc mogą studiować (mężczyzna, 65 lat, os. Paderewskiego, Katowice).

[...] to jest bardzo dobre osiedle, wiesz jest blisko wszędzie, jest ok, po prostu przyjemnie by się tu mieszkało na starość (mężczyzna, 24 lata, os. Zgrzebnioka, Katowice).

Pozytywny stosunek do idei osiedla uniwersalnego przedstawiła również mieszkanka jednego z badanych osiedli, reprezentująca młode pokolenie (kobieta, 30 lat, os. Zgrzebnioka, Katowice):

Znaczy ja uważam, że dla osób starszych też jest to osiedle atrakcyjne. [...] a młodzież jak co, to ma blisko do centrum, także też jest dla nich atrakcyjne. No może jakby były częste nocne tramwaje by było bardziej atrakcyjne dla młodzieży.

Wypowiedzi niektórych mieszkańców, będących respondentami przywołanych projektów badawczych realizowanych na katowickich osiedlach, pokazują ponadto, że seniorzy nie chcą mieszkać odizolowani od ludzi młodych – czują się bezpieczniej, gdy ci drudzy są blisko w środowisku ich zamieszkania. O takim spojrzeniu na współistnienie pokoleń w jednym miejscu świadczy następujący punkt widzenia:

[...] obojętnie gdzie ci ludzie starsi mieszkają, jeśli mieszkają z młodszymi, to od tego są ci młodszy, żeby ewentualnie w razie czego pomóc. A jak się ich zamknie w jakimś getcie starych ludzi no to co [wtedy]? (kobieta, 64 lata, os. Superjednostka, Katowice).

Dopełnieniem przytoczonego stanowiska jest wypowiedź innej respondentki (kobieta, 77 lat, os. Tysiąclecia, Katowice):

[...] Młodzi są potrzebni, no pewnie, że tak. Dzieci są i te dzieci trochę hałasu narobią. Biegają i w ogóle jakoś inaczej jest. Ja bardzo lubię młodych ludzi, także ja bym nawet chciała, żeby tutaj taki ktoś młody mieszkał. [...]

Zakupy wnieść czy coś to też pomagają. Nie zawsze ci starzy umia [sic] sobie poradzić. Młodzi są potrzebni. Zawsze.

Skoro niektórzy ludzie starsi chcą ludzi młodych jako współmieszkańców na tym samym osiedlu, a ponadto obie grupy wiekowe prawdopodobnie oczekują osiedla dostosowanego do osób w różnym wieku, to oznacza, że warto poznać potrzeby i kryteria oceny środowiska zamieszkania obu grup. I dla młodych, i dla starszych mieszkańców bardzo ważna jest bliska i szybka dostępność (najlepiej ok. 10 min spacerem) całodobowych sklepów na osiedlu, miejsc integracji społecznej, wind (gdy młodzi mają dzieci wożone w wózkach), parkingów (gdy ktoś ma samochód). Oczywiście duże znaczenie ma również korzystna lokalizacja względem innych kluczowych dla jakości życia usług i instytucji.

Jak istotna jest bliska i szybka dostępność obiektów usługowych, w tym wspomnianych sklepów całodobowych, świadczą wypowiedzi mieszkanki badanych osiedli w Katowicach, odpowiednio młodej i starszej:

Minusem może być tylko to, że sklepy są tutaj strasznie drogie, są tylko „dwa na krzyż” i czynne do dziewiętnastej (kobieta, 30 lat, os. Zgrzebnioka, Katowice).

Uważam, że jest wszystko, bo jeżeli jest sklep spożywczy prawie w każdym bloku, piekarnie chyba 3 na osiedlu, tzn. chleby z pieczywem, rzeźnik, blisko jest mały targ. Takie usługi jak fryzjer, fotograf, kwaciarnia to jest (kobieta, 66 lat, os. Paderewskiego, Katowice).

5. PODSUMOWANIE

Zważywszy na procesy demograficznego starzenia się, notowane od lat w Polsce w różnych jej regionach, powinny być one monitorowane także w miastach. W szczególny sposób należy potraktować te zjawiska, które zachodzą w osiedlach i dzielnicach miast, gdzie na co dzień mieszkają ludzie starsi w otoczeniu przedstawicieli innych grup wiekowych. Jako że idea społeczeństwa dla wszystkich grup wieku jest postulowana oficjalnie w naszym kraju co najmniej od 2013 r., gdy stworzono zręby polityki senioralnej (Kijak, Szarota, 2013; Szatur-Jaworska, 2012), adekwatnie do tego należałoby się przyjrzeć bliżej koncepcji osiedla uniwersalnego, czyli osiedla dla mieszkańców reprezentujących wszystkie grupy wiekowe. Realizacja wspomnianej koncepcji w praktyce wymaga rzetelnego poznania struktury populacji mieszkańców osiedla według wieku oraz potrzeb, priorytetów i kryteriów oceny środowiska zamieszkania przez przedstawicieli różnych grup wiekowych. Biorąc pod uwagę perspektywę każdej z grup wiekowych, warto by wykonywać analizy SWOT, co daje możliwość tworzenia scenariuszy

rozwoju osiedli z uwzględnieniem punktów widzenia różnych grup mieszkańców w ujęciu dynamicznym (sytuacja seniorów zmienia się zwłaszcza w aspekcie ich sprawności oraz zapotrzebowania na opiekę i inne usługi czy placówki całodobowe i dziennego pobytu).

Społeczeństwo dla wszystkich grup wiekowych, zapowiedziane w hasle Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej (rok 2012), na poziomie lokalnym powinno oznaczać miasto i osiedle dla wszystkich grup wiekowych. Miasto dla mieszkańców to miasto kształtowane właśnie przez nich, czyli *smart city 3.0*. W przypadku mieszkańców w starszym wieku strategią zwiększającą zdolności do współdecydowania miały być, zgodnie z założeniami polityki senioralnej, rady seniorów w gminach. Nie we wszystkich gminach powołano takie gremia doradcze i – co więcej – tam, gdzie one funkcjonują, ewoluują – modyfikując swój ustrój oraz próby oddziaływania na środowisko życia w mieście oraz otoczenie społeczne i środowisko instytucjonalne (zwłaszcza władze miejskie). Mimo pewnych trudności, których wspomniane rady doświadczają, poświęcają one uwagę różnym aspektom jakości życia seniorów oraz sygnalizowaniu problemów i postulowaniu przed władzami miejskimi zmian w przestrzeni miasta i osiedli, by likwidować dokuczliwe dla osób starszych bariery i tworzyć potrzebne im udogodnienia.

PRZYPISY

¹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007–2011 jako projekt badawczy zamawiany PBZ-MEiN-9/2/2006, realizowana pod kierunkiem prof. dra hab. Piotra Błędowskiego z SGH w Warszawie. W wyniku realizacji projektu powstała monografia (Mossakowska, Więcek, Błędowski, 2012). Kierownikiem podprojektu „Kapitał społeczny seniorów w warunkach różnych środowisk urbanistycznych a wymogi ich dostosowania do aktywizacji życiowej i jakościowego zabezpieczenia potrzeb ludzi starych” był dr hab. Adam Bartoszek, prof. UŚ z Instytutu Socjologii UŚ, a wykonawcy to: prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Niezabitowska, dr inż. arch. Beata Kucharczyk-Brus i dr Marek Niezabitowski z Politechniki Śląskiej. Efektem badań (w ramach tego podprojektu) była monografia (Niezabitowska i in., 2013).

² Projekt polsko-niemiecki o symbolu UE7/Rar-3/2011 „Wczoraj, dzisiaj i jutro polskich i niemieckich wielkich osiedli mieszkaniowych. Studium porównawcze modeli rozwoju urbanistycznego i ich akceptacji na przykładzie Katowic i Lipska” (2011–2012), finansowany przez Polsko-Niemiecką Fundację na Rzecz Nauki (nr projektu nadany przez fundację: 2010-21). Kierownik projektu: prof. dr hab. inż. arch. Elżbieta Niezabitowska. Uczestnicy w projekcie ze strony polskiej to: prof. UŚ, dr hab. Adam Bartoszek, dr inż. arch. Beata Kucharczyk-Brus, dr inż. arch. Beata Komar, dr Marek Niezabitowski. Uczestnicy ze strony niemieckiej to: prof. dr hab. Sigrun Kabisch, dr Katrin Grossman, dr Annegret Hasse z Helmholtz Zentrum für Umweltforschung (UFZ) w Lipsku.

³ Problemy te zostały przywołane przez członka Rady Seniorów Miasta Katowice w czasie wywiadu przeprowadzonego we wrześniu 2019 r. w związku z podtematem „Starzenie się

społeczeństwa a potrzeby i problemy ludzi starszych w koncepcjach i strategiach polityki senioralnej” (koordynator zadania – dr hab. Marek Niezabitowski, prof. PŚ) w ramach pracy „Zrównoważony rozwój człowieka i społeczności ludzkich w obliczu dynamicznych przemian współczesnego świata” (symbol pracy BK-232/ROZ-2/2018, badania kierunkowe – statutowe, realizowane przez Katedrę Stosowanych Nauk Społecznych na Wydziale Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej; kierownik badań – dr hab. Aleksandra Kuzior, prof. PŚ).

⁴ Interpunkcja wszystkich przytoczonych wypowiedzi respondentów jak w oryginale.

BIBLIOGRAFIA

- Błędowski, P. (2003). Gospodarstwa domowe i sytuacja mieszkaniowa ludzi starych. W: B. Synak (red.), *Polska starość* (s. 115–139). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Błędowski, P., Grodzicki, T., Mossakowska, M., Zdrojewski, T. (red.) (2021). *PolSenior2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem*. Gdańsk: Gdański Uniwersytet Medyczny.
- Buczak, M. (2020). Sorry, no Spanish: nowi mieszkańcy Hiszpanii. *Przegląd*, 31, 58–60.
- Cohen, B. (2015). *The 3 generations of smart cities: Inside the development of the technology driven city*. Pobrane z: <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities> (2.08.2022).
- Després, C., Lord, S. (2005). Growing older in postwar suburbs: The meanings and experiences of home. W: G.D. Rowles, H. Chaudhury (red.), *Home and identity in late life: International perspectives* (s. 317–340). New York: Springer.
- ESPON (2022). *ACPA – Adapting European cities to population ageing: Policy challenges and best practices*. Pobrane z: <http://www.espon.eu/ACPA> (14.10.2022).
- Frąckiewicz, L. (1972). *Warunki i potrzeby mieszkaniowe ludzi starych w miastach województwa katowickiego*. Warszawa: Instytut Gospodarki Mieszkaniowej.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Hollands, R.G. (2008). Will the real smart city please stand up? Intelligent, progressive or entrepreneurial? *City: Analysis of Urban Change, Theory, Action*, 12 (3), 303–320. <https://doi.org/10.1080/13604810802479126>
- Janiszewska, A. (2019). Starzenie się ludności w polskich miastach. *Space – Society – Economy*, 29, 45–69. <https://doi.org/10.18778/1733-3180.29.03>
- Każmierczak, J. (2019). Smart city jako obszar wyzwań edukacyjnych. W: I. Jonek-Kowalska (red.), *Wyzwania i uwarunkowania zarządzania inteligentnymi miastami* (s. 7–21). Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Klimczak, J., Nowalska-Kapuścik, D. (2021). *Starość w dzielnicy przemysłowego miasta. Studium na przykładzie „starych” Bogucic*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kuzior, A., Sobotka, B. (2019). Społeczny wymiar Smart City. W: I. Jonek-Kowalska (red.), *Wyzwania i uwarunkowania zarządzania inteligentnymi miastami* (s. 41–55). Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Lewicka-Kalka, E. (2022). *Funkcjonowanie rad seniorów w Polsce*. Pobrane z: <https://wrs.waw.pl/wp-content/uploads/2021/08/Rady-seniorow.-Raport-z-badan.pdf> (14.10.2022).
- Mossakowska, M., Więcek, A., Błędowski, P. (red.) (2012). *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Poznań: Termedia Wydawnictwa Medyczne.
- Niezabitowska, E., Bartoszek, A., Kucharczyk-Brus, B., Niezabitowski, M. (2013). *Środowisko zamieszkania polskich seniorów*

- w badaniach interdyscyplinarnych: studia przypadków na wybranych przykładach. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Niezabitowski, M. (2007). *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Niezabitowski, M. (2011). Relacje społeczne ludzi starszych w środowisku zamieszkania – aspekty teoretyczne i empiryczne. *Acta Universtatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 38, 13–32.
- Niezabitowski, M. (2014). Znaczenie miejsca zamieszkania w życiu ludzi starszych. Aspekty teoretyczne i empiryczne. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 1, 81–101.
- Niezabitowski, M. (2018). *Środowisko zamieszkania w doświadczeniu osób starszych. Wybrane aspekty psychospołeczne w ujęciu socjologicznym*. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Niezabitowski, M. (2020). Prawa osób starszych – kilka uwag z perspektywy gerontologii społecznej. W: A. Kuzior (red.), *Globalne konteksty poszanowania praw i wolności człowieka. Współczesne problemy i dylematy*. T. 12 (s. 197–211). Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- ONZ (1991). *United Nations principles for older persons*. Pobrane z: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/older-persons.aspx> (10.11.2022).
- ONZ (2002). *Political declaration and Madrid international plan of action on ageing*. Pobrane z: <https://www.un.org/esa/socdev/documents/ageing/MIPAA/political-declaration-en.pdf> (10.11.2022).
- Piotrowski, J. (red.) (1973). *Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie*. Warszawa: PWN.
- Preiser, W.F.E., Smith, K.H. (red.) (2011). *Universal Design Handbook*. New York–Chicago: McGraw Hill.
- Pytel, S. (2014). Atrakcyjność turystyczna miejsc migracji seniorów z województwa śląskiego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 1 (25), 327–340.
- Rose, A.M. (1965). The subculture of the aging: A framework for research in social gerontology. W: A.M. Rose, W.A. Peterson (red.), *Older people and their social world* (s. 3–16). Philadelphia: F.A. Davis.
- Stańczak, J., Szałtys, D. (2016). *Regionalne zróżnicowanie procesu starzenia się ludności Polski w latach 1990–2015 oraz w perspektywie do 2040 roku*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/regionalne-zroznicowanie-procesu-starzenia-sie-ludnosc-polski-w-latach-1990-2015-oraz-w-perspektywie-do-2040-r-,28,1.html> (4.08.2022).
- Stula, S. (2012). *Living in old age in Europe – current developments and challenges*. Pobrane z: https://www.sociopolitical-observatory.eu/uploads/tx_aebgppublications/AP_7_EN.pdf (15.11.2022).
- Synak, B. (red.) (2003). *Polska starość*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Szarota, Z. (2013). Polityka społeczna wobec problemu starzenia się społeczeństwa. W: R.J. Kijak, Z. Szarota, *Starość: między diagnozą a działaniem* (s. 24–30). Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Szatur-Jaworska, B. (2012). Aktywne starzenie się i solidarność międzypokoleniowa w debacie międzynarodowej. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 17, 15–28.
- Szweda-Lewandowska, Z. (2021). Warunki mieszkaniowe. W: P. Błędowski, T. Grodzicki, M. Mossakowska, T. Zdrojewski (red.), *PolSenior2. Badanie poszczególnych obszarów stanu zdrowia osób starszych, w tym jakości życia związanej ze zdrowiem* (s. 899–912). Gdańsk: Gdański Uniwersytet Medyczny.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym*. DzU 1990, nr 16, poz. 95 ze zm.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych*. DzU 2015, poz. 1705.
- Vavik, T. (red.) (2009). *Inclusive buildings, products and services: Challenges in universal design*. Trondheim (Norway): Tapir Academic Press.
- Woźniak, Z. (1997). *Najstarsi z poznańskich seniorów*. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.

Artykuł wpłynął:

5 sierpnia 2022

Zaakceptowano do druku:

15 listopada 2022